

Vilniaus gimtadieniui

VILNIUS – TAI KARALYSTĖ

Iš redakcijoje nugirsto pokalbio su Dainium RAZAUSKU

■ Švenčiame Vilniaus gimtadienį – pirmąjį paminėjimą prieš 700 metų viename iš Gedimino laiškų. Kita vertus, jau I tūkstm. Vilnios ir Neries santakoje nuolat gyventa, gyvenvietės čia būta net paleolito laikais. Kas tad yra Vilniaus pradžia?

Viskas pasaulyje sąlygiška. Na, gyveno čia žmonės prieš kelis tūkstančius metų, bet gal tada dar nebuvo miesto, tada dar išvis nebuvo miestų – tik laikinos medžiotojų gyvenvietės patogiuose paupiuose. Paskui, pradėdant neolitu, gyvenvietės darėsi pastovios, žmonės pradėjo kurtis ir tvirtis, kai kurias gal jau ir miestais galima pavadinti. Ilgainiui ir čia jau miesto būta, bet ar Vilniaus? Ar tikrai taip vadino šią vietą senieji, vien iš archeologijos težinomi jos gyventojai? Šito negalime tvirtai pasakyti. O štai karaliaus Gedimino laiške jau minimas Vilnius. Na, kad miestas galėtų tapti sostine, jis jau kurį laiką turėjo ne tik būti, bet ir būti svarbus, ir veikiausiai jau tuo pačiu Vilniaus vardu. Tačiau nuo kada? Nežinia. Viena aišku: nuo Gedimino laiško – tikrai. Todėl tas laiškas ir tampa savotiška gaire.

Vis dėlto jos nedera pervertinti, paversti stubu. Iš tikrųjų tai nėra Vilniaus gimtadienis nei vardadienis. Vilnius tikrai jau bus buvęs prieš tai ir kurį laiką tikrai jau bus buvęs vardu Vilnius. Tik pagalvokite, jei kitados parašėte kam nors laišką, kuris, pasirodo, tapo ankstyviausiu iš visų išlikusių jūsų laiškų, ir dabar kiti ketina pagal to laiško datą minėti jūsų gimtadienį! Tai klaida net pagal apibrėžimą – kad parašytum laišką, jau turi būti gimęs gerokai anksčiau! Panašiai ir čia: rašytiniai dokumentai iš tikrųjų nėra ir negali būti istorijos atskaitos taškas. Na taip, rašytiniai dokumentai vieninteliai iš visų istorijos šaltinių yra lyg ir tiksliai datuojami. Bet ir tai galų gale netiesa – kalendoriai daug kartų keitėsi, net ir dabar pasaulyje nėra vieningo, tad sausio 25-oji prieš 700 metų visai nebūtinai yra dabartinė sausio 25-oji. Kita vertus, datų tikslumas yra ne absoliutus, o santykinis – jos tikslinamos viena kitos atžvilgiu.

Man atrodo, ką nors iškeliant ir pagerbiant, svarbiausia nepagrįstai nepažeminti ir nepaniekinti ko nors kito. Pavyzdžiui, pagerbiant pirmąjį išlikusį rašytinį Vilniaus paminėjimą, nepaniekinti

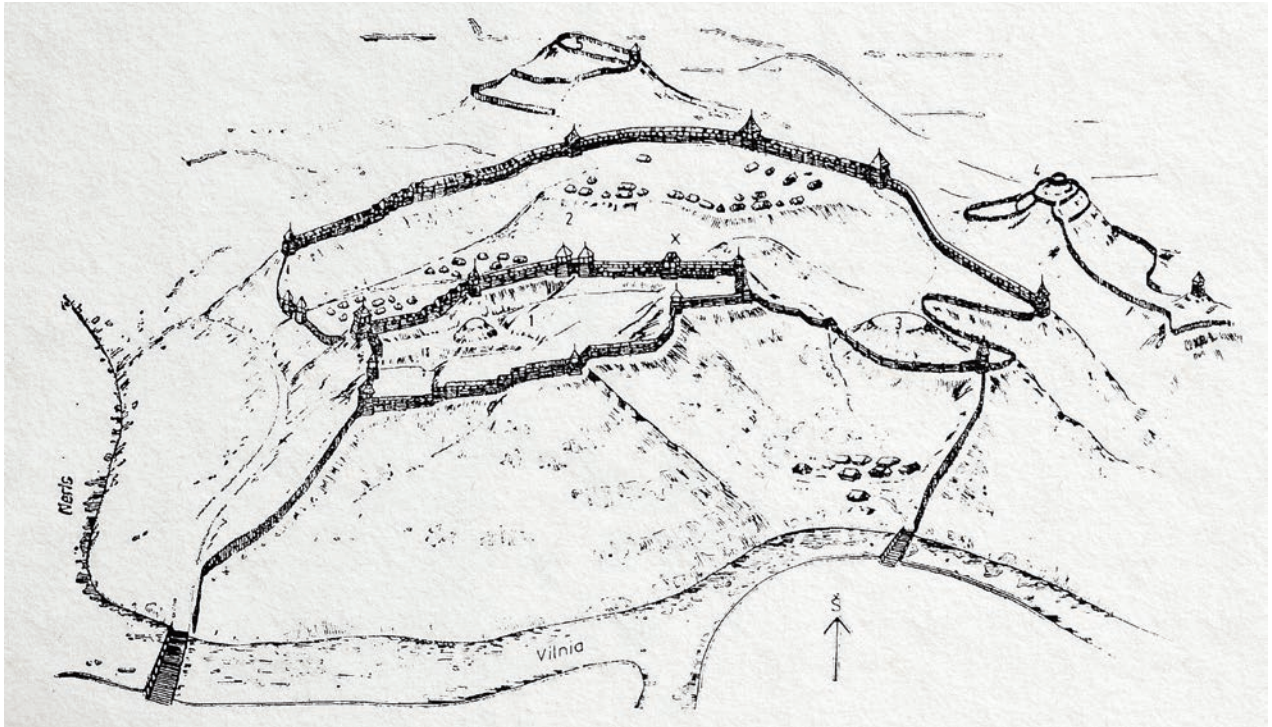
kitų, galbūt neišlikusių, ankstesnių rašytinių jo paminėjimų, o galų gale ir nerašytinių – juk žmonės neabejotinai jau anksčiau daug sykių minėjo, tarė, šaukė, netgi dainavo Vilniaus vardą (Jono Basanavičiaus surinktos lietuvių dainos apie Vilnių, kad ir vėlyvesnės, neleidžia tuo abejoti). Kita vertus, išlikę popieriai irgi gali pražūti, išlikimas apskritai yra svirus, nepatikimas, atsitiktinis dalykas. Na taip, labai svarbus, bet ne lemiamas.

Šiaip ar taip, vienas senovės anglų (anglosaksų) dainius, X a. pradžioje ar kiek anksčiau keliauęs po Europą, sudarė įvairių jo aplankytų kraštų sąrašą ir jame paminėjo *Wiolena and Vilna and Wala rices* (sen. ang. *rice* – ‘karalija, valda, sritis’). Žymus mūsų išeivijos kalbininkas Antanas Salys, pateikęs šį sakinį, padarė tokią išvadą: „Iš vardų panašumo galima būtų spėti, kad tai Veliuona ir Vilnius, bet įrodyti, trūkstant kitų duomenų, tai neįmanoma.“¹ Bet neįmanoma ir paneigti. Juolab kad senoji Vilniaus pavadinimo lytis yra *Vilnia* (vyr. g. *Vilnius* atsiranda bene tik nuo XVI a.)², tad senovės anglų dainiaus užrašymas, jame *-l* tariant minkštai, yra visiškai tikslus. Žodžiu, X a. pradžioje senovės anglų keliautojas yra visiškai tiksliai paminėjęs senąjį Vilnių, tik labai aplaidžiai nenurodęs geografinės ilgumos ir platumos, todėl mes dabar juo nėra už ką nepatikėsime, ar ne? Bet ar yra nors vienas konkurentas, nors vienas kitas pretendentas į paminėtojo vietovardžio *Vilna* vietą?

Panašus ir Lietuvos vardo pirmasis išlikęs rašytinis paminėjimas Kvedlinburgo analuose 1009 m. Pačiam Lietuvos vardui tikrai daugiau nei tūkstantis, daugiau nei pusantro tūkstančio, o gal ir dar daug daugiau metų. Be rašytinių dokumentų, esama ir kitų priemonių jo amžiui nustatyti, pavyzdžiui, kalbinių. Akademikas Zigmas Zinkevičius tai padarė remdamasis slaviškuoju redukuotu Lietuvos pavadinimu *Litva* (kuris ir

1 Antanas Salys. *Raštai*, II: *Tikriniai vardai*. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1983, p. 173; žr. Aleksandras Vanagas. *Lietuvos miestų vardai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 279; Zigmas Zinkevičius. *Senosios Lietuvos valstybės vardynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2007, p. 39 ir kt.

2 A. Salys, *ten pat*, p. 174; A. Vanagas, *ten pat*, p. 280–281.

Taip XI–XII a. galėjo atrodyti Kreivoji pilis ant Plikojo ir kitų kalvų. Sigito Lasavicko piešinys. Saugomas Lietuvos literatūros ir meno archyve

buvo paminėtas lotyniškai *Litua*). Kadangi slavų prokalbėje redukcija iš *Lietuva* į *Litva* ir galiausiai į *Litva* galėjo įvykti tik I tūkstm. pirmoje pusėje (vėliau perimtas vardas nebebūtų sutrumpintas ir dabar skambėtų kitaip), vadinasi, tuo metu vardas *Lietuva* jau buvo žinomas. Zigmo Zinkevičiaus žodžiais: „Slavai su Lietuvos vardu susipažino daug anksčiau, negu atsirado Kvedlinburgo analų įrašas. Šį vardą jie gavo dar tada, kai tebeturėjo sveiką dvibalsį (płg. *Lietuva* < *Leituva) arba, greičiausiai, vykstant šio ir kitų dvibalsių vienbalsinimui, kurį tyrėjai linkę nukelti net maždaug į IV amžių po Kristaus (!).“³ „Beje, archeologai lietuviams būdingus materialinės kultūros elementus konstatuoja buvusius net I–III amžiais. Kaip matėme, maždaug nuo tų laikų vartotas ir Lietuvos vardas (tai rodo slavų *Litva*).“⁴ Bet šitaip nubrėžiama tik viršutinė riba – „ne vėliau negu“, o į praeitį išvis jokių ribų nėra. Taip, įrodyti neįmanoma, bet neįmanoma ir paneigti, kad Lietuvos vardo būta jau tada, kai senovės rytų, o gal apskritai senovės „baltai“ (ar kažkokia jų dalis) suvokė bent šioki tokį savo bendrumą, vieningumą.

3 Zigmas Zinkevičius. *Šventasis Brunonas ir Lietuva: Lietuvos vardo paminėjimo istorijos šaltiniuose tūkstantmečiui*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010, p. 33.

4 *Ten pat*, p. 35. Dar žr. Zigmas Zinkevičius. *Lietuvos vardas: Kilmė ir formų daryba*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010, p. 38; Zigmas Zinkevičius. *Senosios Lietuvos valstybės vardynas*, p. 33 ir kt.

Pagaliau mordvių tautosakoje yra išlikęs mitinės Perkūno sutuoktinės vardas *Litova* (dabar šiuo vardu pavadinta net moterų draugija – prašome pasigūglinti). Vardas perimtas be slavų tarpininkavimo, vadinasi, turėjo atsirasti dar tuomet, kai mordviai – Pavolgy gerokai į pietryčius už Maskvos – gyveno pagrečiui ir pramaišiu su senaisiais rytų „baltais“, kurie, vadinasi, jau vadino save lietuviiais (Mordvoje net tebesama kaimo *Litva*, tiesa, jau suslavintu vardu).

Tik šitokie „neistoriniai“ argumentai nesuteikia konkrečios datos, tinkamos fejerverkų dūmais paleisti pinigais.

Vilnius, kadangi pavadintas pagal upėvardį, pagal Vilnią, o upėvardžiai ganėtinai konservatyvūs, tai labai tikėtina, kad šitaip vadinamas jau bent keli tūkstantmečiai...

Man atrodo, lietuviams, vėlai pradėjusiems rašyti, ypač svarbu neperdėti rašytinių dokumentų reikšmės, o suvokti tikrąją praeities erdvę ir gelmę. Suvokti pačios tikrovės gelmę, niekuomet netelpančią į jokių Prokrusto popierius.

Istorinis, medinis, mūrinis, gelžbetoninis, stiklinis miestas ir Vilniaus idėja, dvasia, dvasinė šerdis. Kur ji glūdi, kaip ji apčiuopiama, ar įmanoma apie tai kalbėti?

Pirmiausia tai milžiniška daugianarė pasakų pilis, užėmusi visą vadinamąjį Kalnų parką ir dar vieną kalvą, atsidūrusią už Olandų gatvės, prie laidojimo namų, kuri dabar su geodeziniu bokšteliu viršuje

(tikėtina tikrasis Tauro kalnas, ant kurio staugė Gedimino sapnuotas vilkas). Šitas senasis medinis Vilnius žuvo didžiai simboliškai – pusbrolių Jogailos ir Vytauto tarpusavio kare, kuriame jie vienas prieš kitą buvo pasišaukę svetimšalius – vienas lenkus, kitas vokiečius. Ir vaikaičių pasišaukti svetimšaliai sutrypė Gedimino Vilnių. Svetimi retai patys taip sutrypia, kaip pasišaukti saviškių, brolio prieš brolių. Visa Lietuvos istorija to pamoka, tik, sprendžiant iš dabarties, taip ir neišmokta...

Norint patirti šį aukštutinį, „aukštąjį“ Vilnių, reikia atmerkti vidinę akį, dvasinės vaizduotės akį. Beje, kaip tik nuo buvusios versmės ties Kriuvių gatve (kuri jau dabar, XXI a., buvo nusavinta, numelioruota, pasibaisėtina užstatyta ir išparduota) per gilią raguvą tolumose matyti Čiurlionio „Miestas. Preliudas“ su skriejančiu balzganu pusiau skaidriu Vyčiu – apačioje miglose skendintis Užupis ir tolumose pasakiškas bokštų bei terasų šlaitas, kuriuo dabar Subačiaus link kyla Maironio gatvė. Vaikas esu sapnavęs šitą šlaitą su bokštais, terasomis, tvenkiniais, kriokliais, žydinčiais sodais, arkomis... Tokį, koks jis turbūt niekada nebuvo – arba visada „yra“.

O patį „aukštąjį“ Vilnių iš pietų pusės, lyg nuo Gedimino pilies kuorų, yra nupiešęs archeologijos pranašas architektas Sigitas Lasavickas.

Kai lietuvis išdavė savo širdį, nusigręžė nuo savo širdies, ir brolis pakėlė ranką prieš brolių, tuomet Karalystė žlugo į kunigaikštystę, Karalių miestas sudegė, ir aukštasis Vilnius susmuko į žemąjį, apatinį, kuris pabalialis užkermėjo, užtauko mūrinis, gelžbetoninis, stiklinis. Tokia beveidė, visų pereinama „Europos aikštė“.

Vilnius įvairus. Matyt, skirtingai jį jaučia, suvokia Pašilaičių ir Antakalnio, senamiesčio ir priemiesčių gyventojas. Koks Tavo Vilnius? Kas jam priklauso? O ko jame nėra?

Aš nuo kūdikystės antakalnietis (nors pirmus dvejus su puse metų gyvenau Basanavičiaus gatvėje). Beje, esama senojo Vilniaus žemėlapių, kuriuose Antakalnis prasideda iškart už Vilnios, nuo pat Kreivojo kalno, nuo pat senojo aukštojo Vilniaus ir nusidriekia kalvomis tolyn į šiaurę. Šiaip ar taip, pagal apibrėžimą Antakalnis – ant kalno. Tai aš ir esu to aukštojo Vilniaus gyventojas – ir pagal pavadinimą, ir širdimi. Svajonių Vilniaus. Be svajonių, be Svajonės jame iš tikrųjų nėra ką veikti...

Labai taikli Tavo klausimo pabaiga – „ko jame nėra?“! Pažįstu dailininką tapytoją, kuris gyvena Vokiečių gatvėje, aukšto namo palėpėje, ir pro langą mato ištisą Vilniaus panoramą nuo

Pavilnio kalvų rytuose ligi televizijos bokšto vakaruose. Tai jis pro langą tapo Vilniaus peizažus... be dangoraižių. Be viso to beviltiškai negabaus lindimo į akis, noro išsikišti, išsiokti, pasirodyti, rodytis, atrodyti – vis iš negalios būti.

Namus galima perstatyti. Daug sunkiau atstatyti sugriuvusias sielas.

Vilnius nuo Gedimino laikų – atvėręs vartus religijoms ir tautoms, tolerantiškas, margas, teigiantis ir liudijantis gyvenimo greta ir sugyvenimo galimybę. Ar tokie pat atviri esam ir šiandien?

Visai nematau nei kuo čia džiaugtis, nei juo labiau didžiulotis. Atvirumas dviprasmiškas. Dvasi- ne prasme „atviras“ gali reikšti negebantis pastoti, priimti giliai širdin savosios užduoties, savojo Įkvėpimo ir išnešioti jo, kad paskui galėtų ir turėtų ką pagimdyti. Nėštumui būtinas užsidarymas, šventas „hermetiškas“ uždarymas. Kaip toje pasakoje, kur mergaitė turėjo tylėdama, negalėdama pasiaiškinti naktimis kapinėse dilgėles rauti, verpti ir broliams išgelbėtojams marškinius austi... Pernelyg „atviri“ žmonės nevaisingi.

Ir viduramžių Vilniaus kosmopolitiškumas – ne iš gero gyvenimo. Galimas dalykas, du šimtai metų nepaliaujamo karo su kryžiuočiais paprasčiausiai išsekino ir dvasiškai sugniuždė. Karinė pergalė galų gale buvo pasiekta, bet nebeliko supratimo, ką gi šitaip gynėme. Nebeliko užtaiso, džiaugsmo būti savimi. Priveikė noras būti kitu. Gal kad taip nebežemintų, nebetryptų iš visų pusių... Ir ne tiek čia tų kitų privažiavo, kiek mūsų pačių kitais virto. Ir nuo tada tai tebesitęsia. Visa, kas mūsų, atrodo neverta, nerimta, neįtikinama, prasta, gėdinga... Kad būtum žavus ir geistinas, turi būti kitas, svetimas. Tiesiog pradinė, būtina sąlyga.

O tai reiškia – svetimas sau.

Žmogus jaučiasi taip, tarsi jo širdis būtų netikusi, atmeta savo širdį, meta ją po kojom pirmam sutiktajam kaip nieko vertą pigieną, ir kuo tasai svetimesnis, tuo nuolankiau. Štai koks tas „atvirumas“.

Manau, kad ir rašytiniai dokumentai mūsų taip garbinami dėl to, kad juos apie mus yra parašę kiti, svetimi.

Visada jaunas Vilnius – naivi iliuzija ar savigarbos, kultūrinės atminties stoka?

„Jaunumas“, „naujumas“ – tai ideologinė smege- nų skalbimo priemonė. Kai tik parūpsta ištrinti esamą turinį ir įdiegti kitą, svetimą, pabrėžiamas „naujumas“. Stalinas norėjo nugriauti „seną“ Onos bažnyčią ir per ją nutiesti „naują“ greitkelį iš Leningrado (dabar Peterburgas) į Minską. Ap- skritai rusų bolševikai buvo jauni ir modernistai,

M. K. Čiurlionis. Miestas. Preliudas. 1908–1909 m. Saugoma Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje

vokiečių fašistai buvo jauni ir modernistai, kinų chunveibinai buvo jauni ir modernistai. Ir griovė, naikino, žudė visa, kas „sena“. „Sugriausime senąjį pasaulį“, ar kaip ten jų himnas, ir „pastatysim naują, jauną.“

Tačiau visa, kas nauja, kas jauna, – sensta, ir kuo naujau, tuo sparčiau. Ir pats „naujumo“ garbinimas jau gerokai senstelėjęs, netgi, sakyčiau, pakriošęs...

O kai esi savimi, nei „jaunumas“, nei „naujumas“ nerūpi. Esi su visa praeitimi ir ateitimi nuolat *dabar*. Kaip medis: jo ir šaknys (praeitis), ir kamienas (dabartis), ir laja (ateitis) yra *dabar*, jis ir senut senas (kelmu), ir jaunut jaunas (atžalomis).

Būnant savimi nereikia idealų, kuriais galėtum užstoti ir atstoti tikrovę, nereikia ideologijos, kuria rūpėtų įtikinti kitus ir pateisinti save. Tikrasis Vilnius esti pats sau, būva pats savimi, nepriklausomai nuo ideologijų, nuo svetimšalių parašytų dokumentų. Kai vilniečiai atpažįsta savo Vilnių ir pripažįsta, priima ir įsileidžia, jis palengva atgyja ir skleidžiasi, leidžia atžalas, ir lyg pro kokį šydą

aplinkui ryškėja, švinta Karalystė... Vyresnieji tai prisimena, nuo 1988-ųjų ligi 1990-ųjų ir gal dar kurį laiką taip buvo. O kai žmogaus sielą ir Vilnių užgyvena prašalaičiai, kurie jo neatpažįsta, jį atstumia, paniekina ir pamina, jis susitraukia į šaknį, į sėklą, pasitraukia atgal į miško pridengtas užmiesčio kalvas, į Antakalnį, ir laukia pilnaties.

VILNIUS IS A KINGDOM

This year we commemorate the 700th anniversary of Vilnius, associated with the first mention of the Lithuanian ruler, Grand Duke Gediminas, and the capital city in a letter dated 25 January 1323 and sent to German cities inviting craftsmen and merchants to come to Vilnius. Culturologist Dainius Razauskas discusses the origins of the city – it has been settled for several thousand years, and the place name *Vilna* was recorded even earlier, in the 10th century. The development of the city from wood, to brick, to reinforced concrete, to a glass Vilnius – reflects not only different epochs, but also the changed relationship with this place. For someone feeling the spirit of the city, it remains the city of kings, whose vision is still seen in dreams and fantasies.